

PREGLED GRAĐE ARHIVA HRVATSKE DO 1848.g. ZA PODRUČJE GORSKOG KOTARA, ISTRE, HRVATSKOG PRIMORJA I NJEGOVIH OTOKA

*Miljenko Pandžić
Zagreb*

Arhivska građa u Arhivu Hrvatske* u Zagrebu za navedeno područje Hrvatske do 1848.g. obuhvaća srazmjerno veoma velik broj fondova i zbirke starije građe. Naprotiv malo je fondova koji ne bi sadržavali bar nešto građe za ovo područje. Ovdje bismo sasvim sažeto donijeli pregled te građe u okviru one strukture koja je data u „Vodiču kroz arhivsku građu“ Arhiva Hrvatske - s kratkom karakterizacijom i s uputom u značajnije dijelove fondova odn. zbirki.

U grupi zbirki „Diplome“ među „Najstarijim hrvatskim poveljama“ 11 isprava iz razdoblja od 999. do 1089. godine, nalazi se i najstarija povelja iz ovog Arhiva koja se odnosi na ovo područje. To je isprava iz 1071. g. (ovdje u autentičnom prijepisu iz 14.st.) izdana u Pagu za samostan sv. Mihovila na otoku Susku. I ostale zbirke ove grupe diploma „Srednjevjekovne isprave od XII do XVI st.“ (906 isprava/1111-1527/), „Povlastice Kraljevine Hrvatske“ 143 isprave /1222-1750/) i „Prava Kraljevine Hrvatske - transumpti“ (27 knjiga /1249-1839/) - iako opsegom nisu srazmjerno tako velike, ipak su izvori neprocjenjive vrijednosti za povijest srednjeg vijeka.

Od „Zakonodavnih tijela“ kao centralnih organa uprave u feudalnoj Hrvatskoj ovdje su zapisnici i spisi „Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ (/1557-1848/, 116 kutija i 14 knj. zapisnika). Osim pomoćnih uredskih knjiga /abecednih kazala/ za dio ovog fonda postoje i tiskana kazala uz Zaključke Hrvatskog sabora koje objavljuje Arhiv Hrvatske za razdoblje do 1848.g.

Najbrojniji i opsegom najveći su fondovi grupe „javna uprava“. Od centralnih organa uprave čija se djelatnost prostire na području čitave tadašnje Hrvatske ovdje su „Konferencije Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ (9 kut. i 5 knjiga /1699-1812/), koje su djelovale povremeno kao organ Hrvatskog sabora, zatim „Banski spisi“ (170 kut. i 21 knj. /1645-1856/) nastali radom bana kao najvišeg upravnog i sudskog organa u Hrvatskoj, i kao vrhovnog vojnog zapovjednika na području banske krajine. Tu se među ostalim kao i u spisima Hrvatskog sabora i bankskog povjerenika u Rijeci (5 kut. /1848-1849/) nalazi i prevažna građa za povijest revolucionarne 1848. godine.

* Arhiv Hrvatske, Zagreb, Marulićev trg 21, tel. (041) 446-325, 445-609.

Uz djelatnost Hrvatskog sabora treba spomenuti još dva fonda čija je građa nastala u užoj vezi s radom Sabora. To su, prvo, „Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija“ (14 kut. i 3 zapisnika /1643-1769/). Tu je osobito vrijedan protokol (br. 3/X) u kojem su upisani popisi posjeda u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, izvršeni po zaključku Hrvatskog sabora 1751.g. Drugi je fond nastao radom raznih komisija na području Kraljevine Hrvatske. To su „Kraljevske i druge komisije“ (50 kut. i 30 protokola/1618-1901/). Tu treba posebno istaknuti protokol (br. 24) s popisom poreza u Gorskom kotaru (1801-1808), te spise o reinkorporaciji Prekosavske Hrvatske i Hrvatskog primorja (1822-1825).

Nadalje spisi centralne uprave obuhvaćaju još i fondove „Hrvatsko kaljevsko vijeće“ iz doba kraljice Marije Terezije (312 kut. i 44 knj. iz razdoblja od 1767 do 1779.g.), s osobito važnim izvorima za reinkorporaciju Rijeke i Hrvatskog primorja s Gorskim kotarom Hrvatskoj, 1776 g., te za sva pitanja uprave, privrede, trgovine, zdravstva, školstva, crkve i dr. Po opsegu je još veći fond „Hrvatsko-slavonski spisi Kraljevskog ugarskog namjesničkog vijeća“ (435 kut. i 42 knj./1755-1849/), koji s prestankom rada Hrvatskog kraljevskog vijeća 1779.g., a naročito nakon zaključaka Hrvatskog Sabora iz 1790.g., preuzima upravu nad svim poslovima u Hrvatskoj te pokušava što više potisnuti djelatnost Hrvatskog sabora i županija i nametnuti se kao glavni organ uprave u Hrvatskoj. Najviše preko tog organa provodi se mađarizacija u Hrvatskoj, pogotovo na Rijeci i Hrvatskom primorju, što dovodi do sve oštrijih sukobljavanja tokom prve polovice 19.st. I među „spisima palatina“ (7 kut. i 1 knj., /1809-1848/) koji se u našem arhivu nalaze samo u prijevima (iz 1851.g.) nalazimo vrijedne građe osobito za upravu, privredu i trgovinu Rijeke, Sušaka, Trsata i Bakra, zatim za upravu Istre nakon oslobodjenja od Francuza, pa i o proizvodnji morske soli i drugom.

Spisi „Francuske građanske uprave u Hrvatskoj“ (1801-1813.g., 29 kut. i 1 knj.) najvećim se dijelom odnose na područje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Tu se među ostalim nalaze spisi načelnika („maiera“) u Novom Vinodolu, te vodne i šumske uprave sa sjedištem u Karlovcu.

Posebnu pažnju zaslužuju svakako spisi samog Riječkog gubernija (62 kut. i 1 knj. s predpisima iz razdoblja od 1674 do 1849.g.) gdje se nalaze uz spise samog Gubernija i spisi Severinskog distrikta (18 kut., /1822-1833/) kada je Distrikt uklopljen u Zagrebačku županiju, zatim spisi Kraljevskog gubernijalnog građevnog ravnateljstva (33 kut., /1822-45/), te spisi Uprave Vinodolskog okruga (5 kut. iz 1848/49.g.).

Nadležnost „Vrhovne uprave škola zagrebačkog školskog distrikta“ prostirala se krajem 18. st. na području cijele Kraljevine Hrvatske, te među spisima te Uprave (13 kut.,/1776-1800/) nalazimo mnoštvo izvora za povijest školstva u Rijeci, Hrvatskom primorju manjim dijelom u Gorskom kotaru. Isto tako se rasprostirala i nadležnost „Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu“ (21.kut., /1846-1890/) gdje nalazimo dosta građe o političkim nemirima osobito u Rijeci.

I spisi „Zagrebačke županije“ odnose se dobrim dijelom na područje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, a osobito su vrijedni spisi za povijest događaja iz 1848.g. na tom području (466 kut. i 337 knj., /1757-1918/). Spisi „Severinske županije“ (sa spisima županijskih skupština, županijskog suda i urbarskim spisima, 74 kut. i 23 knj. iz razdoblja od 1776. do 1786.g.) u cijelosti se odnose na to područje. Isto tako i protokoli „Trgovišta Mrkopalj i Vrbovsko“ (5 knjiga zapisnika magistrata, /1793-1806/).

Posebnu veću grupu unutar fondova Javne uprave, čine fondovi nastali djelatnošću Kraljevske ugarske komore u Hrvatskoj. To su fondovi: „Hrvatske plemićke

obitelji i vlastelinstva“ (tzv. Acta neo-regestrata Kraljevske ugarske komore) koji sadrže naročito građu frankopanskih i zrinskih vlastelinstava (i prije i poslije njihove konfiskacije od strane Komore) - (34 kut. za razdoblje od 1251. do 1846.g.), zatim „Urbarski spisi i popisi posjeda“ s popisima zrinsko-frankopanskih imanja (33 kutije i 13 protokola, /1564-1873/), „Uprava primorskih dobara“, bivših zrinsko-frankopanskih dobara u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju - koji se u cijelosti odnose na ovo područje (koje se do 1776.g. nalazilo pod upravom Unutrašnje austrijske komore u Grazu); (79 kutija i 2 knj., /1670-1776/). I „Riječki spisi iz arhiva Ugarske komore“ (tzv. Acta Fluminensia, 24 kut., /1776-1804/) sadržavaju građu o upravi Komore na istim vlastelinstvima Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Građa fonda „Komorski uredi“ sastoji se dijelom iz spisa Kraljevskog komorskog administratorata u Zagrebu (1786-1848), a dijelom od spisa uprave pojedinih vlastelinstva u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju (i drugdje) u istom razdoblju, te sadrži važne izvore za privredu i trgovinu, a posebno za agrar tog područja.

Građa komore kao uprave za graditeljsku djelatnost u Hrvatskoj sačuvana je djelomično u fondu „Hrvatski spisi ugarske zemaljske vrhovne građevne uprave“ (10 kut., /1823-1846/).

U grupi fondova „Pravosuđe“ nalaze se u prvom redu fondovi najviših sudskih instanci za Hrvatsku. To su fondovi: „Parnice bankog stola“ (234 kut. i 35 knj., /1651-1850/), „Ured banskog stola“ (67 kut. i 7 zapisnika sjednica, /1727-1847/), „Istrage sudaca banskog stola“ (51 kut. i 6 protokola, /1731-1849/), „Parnice distrikturnog ili sudbenog stola“ (320 kut. i 91 knj., /1726-1860/), „Parnice protonotarskog suda“ (18 kut., /1642-1725/), „Ured protonotarskog suda“ (21 kut. i 19 knj., /1630-1855/). Posebno se na području cijele Prekosavske Hrvatske protezala nadležnost „Privremenog pokrajinskog suda za civilnu Hrvatsku u Karlovcu“ (282 kut. i 184 knj., /1815-1822/).

Fond „Notarski spisi i protokoli“ (4 kut. i 17 protokola i dr. /1658-1862/) u cijelosti su protokoli javnih „nodara“ Ivana i Jurja Sormilića na otoku Krku, koji su većim dijelom pisali hrvatskim jezikom, glagoljicom, te zbog toga čine posebnu vrijednost. Tako i izuzetno vrijedna zbirka „Acta Glagolitica“ (2 kut. od 14. do 18. st.)

Među fondovima „Vojnih jedinica i ustanova“ nalazi se niz vojnih jedinica u fondu „Krajina i ostale vojne vlasti“ koja je zahvaćala i dio Hrvatskog primorja sa Senjom i Karlobagom te dio Gorskog kotara (koji je reinkorporacijom 1776.g. prešao u okviru Severinske županije pod civilnu komorsku upravu). Ta se građa nalazi u spisima Karlovačke generalkomande (458 kut. i 90 knj., / 1577-1918/).

U okviru grupe fondova „Privredne organizacije“, nalaze se arhivi vlastelinstava Čabar - u komorskom i dijelom u privatnom vlasništvu (17 kut., /1766-1885/), te vlastelinstvo Ozalj gdje se nalazi i građa vlastelinstava Grobnika i Broda na području Gorskog kotara (94 kut. i 16 knj. /1611-1840/).

U okviru grupe „Vjerske organizacije“, nalaze se veoma vrijedni arhivi Isusovačkog kolegija u Rijeci (23 kut., /1464-1785/) te pavlinskih samostana u Senju, Crikvenici, Novom vinodolskom i Modrušu i dr. s dragocjenim poveljama pisanim često i glagoljicom (5 kut. od 1330 do 1786.g.). Među spisima „Različitih samostana“ ima spisa Kapucinskog samostana u Karlobagu (1784-90), te samostana Augustinaca u Rijeci (1435-1782). U fondu „Različni crkveni spisi“ ima nešto malo građe koja se odnosi na Riječki kaptol i Senjsku biskupiju (18. i 19. st.).

U Zbirci rukopisa kao i u nizu drugih zbirki Arhiva Hrvatske nalazi se također veoma mnogo dragocjene građe za navedeno područje, te za ostale hrvatske zemlje.

To su zbirke: Kartografska zbirka (s više od 6.000 komada), Zbirka planova, Grafička zbirka, Zbirka otisaka pečata, Hrvatsko plemstvo, Rodoslovlja, Zbirka grobovnica, Zbirka stampata i druge.

U grupi fondova „Obitelji“, nalazimo građe osobito u spisima senjskih obitelji Hreljanović (2 kut./1611-1810/) i Vukasović (3 kut./1602-1838/). U obiteljskom fondu Sermage nalazi se i građa nekadašnjeg arhiva Čikulini koji su bili u službi grofova Zrinskih, te ovdje ima veoma vrijedne urbarske i druge građe (osobito za trgovinu Zrinskih) za zrinsko-frankopanska vlastelinstva (od 17. do 18. st.).

Na kraju bismo spomenuli i zbirku „Razni spisi“ gdje ima nešto građe o Hrvatskom primorju (1 kut., /1602-1844/) i o Istri (1 kut./1607-1756), te zbirku „Farmaceutski spisi i spisi praliječnika“ gdje ima nešto građe o zdravstvu na području Riječkog gubernija („Morbus de Skerlievo“,/1801-1848/).